नेपालमा प्रस्तावित संघीयता र मगराँत प्रदेश : तनहुँ जिल्लाको भीमाद र माझकोट गा.वि.स. एक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय
अन्तर्गत राजनीतिशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर (एम्.ए.)
दोस्रो वर्षको दशौं पत्रको आवश्यकता परिपूर्तिका
लागि पृथ्वीनारायण क्याम्पस, राजनीतिशास्त्र
विभाग, पोखरामा प्रस्तुत

शोधपत्र

प्रस्तुतकर्ता

देवेन्द्र थापा

एम्.ए. दोस्रो वर्ष

परीक्षा रोल नं ३१७५

त्रि.वि.रजिष्ट्रेशन नं. २९९२९-८९

२०६८

शोधनिर्देशकको सिफारिस

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस, राजनीतिशास्त्र विभाग पोखरामा अध्ययनरत श्री देवेन्द्र थापाले स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.) दोस्रो वर्षको राजनीतिशास्त्र दशौँ पत्रको आवश्यकता पूरा गर्नका लागि प्रस्तुत **नेपालमा प्रस्तावित संघीयता र मगराँत प्रदेश : तनहुँ जिल्लाको भीमाद र माझकोट गा.वि.स. एक अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र मेरो निर्देशनअनुसार तयार गर्नु भएको हो । सम्बन्धित विषयका अध्ययन सामग्री सहित स्थलगत सर्वेक्षण गरी मिहिनेतपूर्वक तयार गरीएको प्रस्तुत शोधपत्रलाई उचित मूल्याङ्कनका लागि त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण क्याम्पस, मानविकी सङ्काय राजनीतिशास्त्र विभाग समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

उमानाथ बराल पी.एच्.डी

राजनीतिशास्त्र विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

पोखरा

मिति :- २०६८/०४/१२

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस

राजनीतिशास्त्र विभाग, पोखरा

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति, २०६८

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत राजनीति शास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तह (एम्.ए.) दशौं पत्रको प्रयोजनका लागि पृथ्वीनारायण क्याम्पस राजनीति शास्त्र विभाग, स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षका छात्र देवेन्द्र थापा (२०६३/०६४, परीक्षा रोल नं. ३१७५) ले प्रस्तुत गर्नु भएको **नेपालमा प्रस्तावित संघीयता र मगराँत प्रदेश : तनहुँ जिल्लाको भीमाद र माझकोट गा.वि.स. एक अध्ययन** शीर्षकको शोधपत्र निम्न अनुसारका मूल्याङ्कन समितिद्वारा स्वीकृत गरीएको छ ।

शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति

१.	सहप्राध्यापक श्री अग्नीधर पौडेल	विभागीय प्रमुख	....
२.	सहप्राध्यापक डा. श्री ज्ञान बहादुर कार्की	बाह्य परीक्षक	....
३.	उपप्राध्यापक डा.श्री उमानाथ बराल	शोध निर्देशक	....
४.	उपप्राध्यापक श्री ठान बहादुर क्षेत्री	आन्तरिक परीक्षक	....
५.	उपप्राध्यापक श्री लाल बहादुर कुँवर	आन्तरिक परीक्षक	....

मिति : २०६८/०४/२२

अध्ययनसार

नेपालमा प्रस्तावित संघीयता र मगराँत प्रदेश सम्बन्धमा तयार पारिएको यस शोधपत्रमा संघात्मक व्यवस्थाका सिद्धान्त, अवधारणा यसका केही प्रयोगहरू र प्रस्तावित मगराँत राज्यको सामान्य वस्तुस्थितिबारे विश्लेषण गर्ने प्रयास गरीएको छ । राज्य सत्ताको हक र दायित्वहरू केन्द्रमा मात्र सीमित नगरी एकाइहरू बीच बाँडफाँड गर्ने शासन प्रणाली संघीय शासन प्रणाली हो । सामान्यतया राज्यको स्रोत, साधन एवम् निर्णय निर्माणको सत्तामा कम्तीमा दुई तहका राजनीतिक एकाइहरू मार्फत् जनताको शासनमा सहभागिता नै संघीयता हो ।

नेपालमा संघीय शासन व्यवस्थाको अवधारणा प्रभावकारी रुपमा माओवादी जनयुद्धको समस्याबाट सुरु भएको हो । अन्तरिम संविधान २०६३ को पहिलो संशोधनमा नेपालमा संघीय आधारमा राज्यको पुनर्संरचना गर्ने प्रावधान थपेको छ भने संविधानको तेस्रो संशोधनले नेपाल एक संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक मुलुक हुने उल्लेख गरी संविधान सभाको पहिलो बैठकले यसलाई अनुमोदन गरीसकेको र संविधान सभाको राज्य पुनर्संरचना समितिले १४ प्रदेश सहितको संघीय नेपालको प्रस्ताव ल्याएको परिप्रेक्ष्यमा यस विषयमा बहस निरन्तर अगाडि बढिरहेको छ ।

संविधानको व्यवस्थालाई मुर्तरुप दिन संविधान सभाको निर्वाचन २०६४ मा नेपालका राजनीतिक दलहरूले गरेको प्रतिवद्धता बमोजिम संघीयताको छिनोफानो गर्नुपर्ने अनिवार्यता रहेको अवस्थामा जनसाधारण तहसम्म पनि संघीयता सम्बन्धी आधारभूत छलफल र जानकारी हुनुपर्ने र सबैको सहमतिमा मात्रै नेपालमा संघ निर्माण गरीएमा त्यस बाट दिगो शान्ति र विकासको अपेक्षा गर्न सकिन्छ । यस्तो महत्वपूर्ण विषयमा राष्ट्रिय रुपमा संघीयताको स्वरुप सम्बन्धी भएका बहसहरूको अध्ययन विश्लेषण गर्दै शोधकर्ताले स्थानीय जनसाधारणको संघीयता र मगराँत राज्यप्रतिको अवधारणा के छन् भनी अभिमत बुझ्ने प्रयास गरी प्रस्तुत शोधपत्र तयार पारिएको छ ।

अध्ययनको क्रममा छनौटमा परेका मगर तथा गैर मगरहरूसँग प्रश्नावली सर्बेक्षण र केही अन्तरवार्ताबाट प्राप्त तथ्यांक तथा अध्ययनसँगै सम्बन्धित पूर्वलेख रचना र अनुसन्धनात्मक कृतिहरूको पुनरावलोकन, समीक्षा र विभिन्न विद्वानहरूका सिद्धान्तहरूलाई समेत विश्लेषणको आधारका रुपमा लिइएको छ ।

नेपालमा चलिरहेको संघीयता सम्बन्धी बहस हेर्दा राष्ट्रिय रुपमा धेरै प्रस्तावहरू प्रस्तुत भएका छन् र धेरै संवाद र बहसहरू भएको पाइन्छ । यस्ता बहसहरूको सारमा के देखिन्छ भने संघीयताले स्थानीय मानिसहरूको राज्यमा पहुँच बढाउने हो । तसर्थ सबैलाई स्वीकार्य र नेपाली समाज अनुरुपको अर्ध संघात्मक चरित्रको संघीयता हुनु पर्दछ । अझ यस्ता बहस र संवादहरू राज्यका विभिन्न भागमा संविधान सभाको पहलमा गरी स्थानीय जनताको धारणा लिनु पनि आवश्यक देखिन्छ । यस्ता बहसहरूमा विज्ञहरूको आयोगले तयार पारेको मस्यौदा प्रस्तुत गरी प्रस्तावित प्रदेशको ढाँचा तयार पारी त्यस उपर जनमत सँग्रहबाट निर्णय लिई राज्यको स्थिरता र लोकतान्त्रिकीकरणको अभ्यास हुने देखिन्छ ।

यस अध्ययनका क्रममा संघीयता र समावेशी लोकतन्त्रका पक्षमा धेरै सहभागीहरूको सकारात्मक धारणा रहेको पाइएको छ तर गाउँ तहसम्म संघीयता सम्बन्धी सामान्य कार्यक्रमहरू पनि नभएको जनसाधारणको गुनासो रहेको पाइएको छ । संघीयता कै अर्थ सामान्य रुपमा जातीय राज्यहरू भएको बुझाई सर्बसाधारण सहभागीहरूमा पाईन्छ । संघीयताको पक्ष र विपक्षमा रहेका सहभागीहरू बीच संघीय राज्यको स्थापना पश्चात् देशको स्थिति के हुने होला भन्ने कौतुहलता रहेको पाइएको छ ।

जेहोस्, पूर्ण समानुपातिक र समावेशी प्रतिनिधित्व सहितको सबै जातजातिको राज्यमा सहभागिता गराउने व्यवस्था सहितको संघीयताको पक्षमा धेरै सहभागीहरू रहेको बुझ्न सकिन्छ । सीमाङ्कन र नामकरणको जटिलतालाई पुनर्विचार र अध्ययन गरेर जातीय र स्थानीय स्वायत्तता प्रदान गर्ने गरी संघ स्थापना गर्नुपर्ने धारणा यहाँका धेरै सहभागीको रहेको छ ।

कृतज्ञताज्ञापन र शोधकर्ताको भनाइ

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी सङ्काय, राजनीतिशास्त्र विभाग अन्तर्गत (एम्.ए.) द्वितीय वर्ष दशौँ पत्रको आवश्यकता परिपूर्तिका लागि तयार गरीएको हो । यो अध्ययन **नेपालमा प्रस्तावित संघीयता र मगराँत प्रदेश : तनहुँ जिल्लाको भीमाद र माझकोट गा.वि.स. एक अध्ययन** शीर्षकमा गरीएको छ । यस शोध कार्यको प्रस्तावना लेखन देखि शोधपत्र तयारी गर्ने क्रममा आफ्नो अमूल्य समय तथा सही मार्ग निर्देशन प्रदान गरीदिनुभई यस शोधपत्रलाई यस प्रारूपमा तयार पार्न भरपुर सरसल्लाह तथा सहयोग एवम् कुशल निर्देशन प्रदान गर्नु हुने आदरणीय गुरु डा. उमानाथ बरालप्रति हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु । यस शोध कार्यको लागि आवश्यक सरसल्लाह तथा सुझाव प्रदान गर्नु हुने राजनीतिशास्त्र विभागका आदरणीय गुरुहरूप्रति पनि हार्दिक कृतज्ञता व्यक्त गर्दछु ।

अध्ययन कार्यको लागि आवश्यक तथ्याङ्क तथा प्रतिक्रिया प्रदान गरी सहयोग गर्नु हुने सर्वेक्षणमा सहभागी सम्पूर्ण उत्तरदाताहरू, शोधकार्यमा सुझाव प्रदान गरी सहयोग प्रयोग गर्नुहुने सहपाठी मित्र दुर्गा आले, आवश्यक पाठ्यसामग्री संकलनमा सहयोग गर्ने क्षेत्रीय पुस्तकालय पोखराका कर्मचारीहरूप्रति हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु । आफ्नो अमूल्य समय, श्रम र धन खर्च गरेर उच्च शिक्षाको अवसर प्रदान गर्नुहुने परमपुजनीय पिता कुम्भसिंह थापाका साथै ममतामयी माता धनकुमारी थापाप्रति सदैव ऋणी छु । मलाई हरेक कार्यमा उत्साह एवम् प्रेरणा प्रदान गरी साथ दिने जीवनसंगिनी पुनम थापा, छोरा राहुल थापा र छोरी रिया थापाप्रति पनि हार्दिकता व्यक्त गर्दछु । त्यस्तै भाषा सम्पादन तथा शुद्धा शुद्धीमा सहयोग गर्नु हुने प्राध्यापक श्री विष्णु प्रसाद शर्मा प्रति पनि आभार प्रकट गर्दछु ।

प्रस्तुत शोधपत्र मेरो आफ्नो मौलिक खोज अनुसन्धान हो । विषयवस्तु विश्लेषण र प्रस्तुतीका क्रममा आवश्यक सन्दर्भहरु सम्बन्धित पूर्व साहित्य र अन्य विविध द्वितीय स्रोतहरुबाट उल्लेख उधृत गर्नु बाहेक कुनै प्रतिलिपि गरेको छैन । त्यस्तै यस शोधपत्रको कुनै परिच्छेद कहिँ कतै बुझाएको वा प्रकाशित गरेको छैन । यसर्थ मैले गरेको यस अनुसन्धान **नेपालमा प्रस्तावित संघीयता र मगराँत : तनहुँ जिल्लाका भीमाद र माझकोट गा.वि.स. एक अध्ययन** अन्य कसैले प्रतिलिपि नगर्नु होला र शोधार्थीको अनुमति बिना यो शोधपत्र वा यसको कुनै भाग प्रकाशित नगर्नु होला । प्रस्तुत शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्कनका लागि त्रि.वि. पृथ्वीनारायण क्याम्पस, राजनीति शास्त्र विभाग, पोखरामा प्रस्तुत गरेर त्यहाँ

प्राप्त भएका सुझाव र टिप्पणीलाई समेत संलग्न गरी परिमार्जित स्वरुप यो शोधपत्र प्रस्तुत गरेको छु ।

अन्त्यमा यस शोधकार्य सम्पन्न गर्नको लागि प्रत्यक्ष र परोक्ष रुपमा सहयोग प्रदान गर्नुहुने महानुभावहरूप्रति कृतज्ञता ज्ञापन सहित संकलित सामग्रीहरूलाई होसियारीपूर्वक टङ्कनमा सहयोग गर्नु हुने सुगम कम्प्युटर सर्भिस पोखरा-१, बगरका व्यवस्थापक एवं निर्देशक श्री भवानीप्रसाद पराजुलीप्रति पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु ।

मिति : २०६८ भाद्र १९

देवेन्द्र थापा
राजनीति शास्त्र विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा
०२/०६३

संघीय नेपालका प्रस्तावित प्रदेशहरू

विषयसूची

शीर्षक	पृष्ठ
आवरण पृष्ठ	i
सिफारिस पत्र	ii
स्वीकृति पत्र	iii
अध्ययनसार	iv
कृतज्ञता ज्ञापन र शोधकर्ताको भनाइ	vi
नक्सा	viii
विषयसूची	ix
तालिकासूची	xiii
ग्राफचार्ट सूची	xiv

परिच्छेद : एक

शोधपत्रको परिचय **(१-१८)**

१.१	परिचय	१
१.२	समस्याको कथन	५
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	१३
१.४	अध्ययन बिधि	१३
	१.४.१ अनुसन्धान ढाँचा	१४
	१.४.२ तथ्यांक स्रोत र यसको प्रकृति	१४
	१.४.३ तथ्यांकको तालिकीकरण र विश्लेषण	१५
१.५	पूर्वसाहित्यको समीक्षा	१५
१.६	अध्ययनको महत्व	१७
१.७	अध्ययनको सीमा	१७
१.८	अध्ययन समय र संगठन	१८

परिच्छेद : दुई

तनहुँ जिल्लामा मगर जाति (१९-३१)

२.१ परिचय १९

२.२ तनहुँ जिल्ला २२

२.२.१ ऐतिहासिक पक्ष २३

२.२.२ तनहुँको नामकरण सम्बन्धमा २४

२.३ तनहुँ जिल्लामा मगर जाति २५

२.४ भीमाद गा.वि.स. र माझकोट गा.वि.स.को संक्षिप्त परिचय २८

परिच्छेद : तीन

संघीयता र समावेशी लोकतन्त्र (३२-६४)

३.१ संघीयताको परिचय ३२

३.२ संघीय शासनको अवधारणा ३५

३.३ संघात्मकताको आवश्यकता ३७

३.४ संघ निर्माण तरिका ३९

३.४.१ एक आपसमा आवद्ध हुने बिधि ३९

३.४.२ एक आपसमा आवद्ध गराइराख्ने बिधि ३९

३.५ संघीयताका आधारहरू ४०

३.५.१ जातीयता ४१

३.५.२ भौगोलिक र क्षेत्रीयता ४१

३.५.३ आय स्रोत/प्राकृतिक स्रोत साधन ४१

३.५.४ भाषा ४२

३.५.५ जनसंख्या ४२

३.५.६ ऐतिहासिक चिनारी ४२

३.६ राज्य प्रणालीका स्वरुपहरू ४३

३.६.१ एक परिचय र बहुपरिचय ४४

३.६.२ मिल्दोजुल्दो र फरक फरक ४४

३.६.३ केन्द्रीकृत वा बाहिरी संघात्मक स्वरुपको संघीय व्यवस्था ४५

	३.६.४ दोहोरो वा प्रतिस्पर्धात्मक र सहकार्यात्मक संघीय स्वरुप	४५
	३.६.५ शुरु देखिको र पछि बनेको संघीय स्वरुप	४६
	३.६.६ औपचारिक र प्रभावकारी संघीय स्वरुप	४७
३.७	संघीयताका फाइदा/बेफाइदाहरू	४७
३.८	संघीय शासन पद्धतिका विशेषताहरू	५०
३.९	संघात्मक शासनको उत्पत्ति र विकास	५१
	३.९.१ संयुक्त राज्य अमेरिका	५१
	३.९.२ स्विजरल्याण्ड	५३
	३.९.३ भारत	५४
३.१०	संघीयताको सन्दर्भमा नेपाल	५५
३.११	लोकतन्त्र र यसको समावेशी स्वरुप	५९
३.१२	नेपालमा संघीयता र समावेशी लोकतन्त्र	६३

परिच्छेद : चार

नेपालमा प्रस्तावित संघीय व्यवस्था र मगराँत (६५-१०१)

४.१	नेपालमा संघात्मक राज्यव्यवस्थाको पृष्ठभूमि	६५
	४.१ क नेपालमा संघात्मक राज्य व्यवस्थाको ऐतिहासिक पक्ष	६५
	४.१ ख नेपालमा संघात्मकताको आवश्यकता	६७
	४.१ ग नेपालमा प्रस्तावित संघीयताका मोडलहरू	७०
	४.१. घ संघीय संरचनाको स्वरुप सम्बन्धी केही बहसहरू	७३
४.२	प्राथमिक तथ्यांकहरूको प्रस्तुति र विश्लेषण	७८
	४.२. क संघीयता र यसको आवश्यकता	८४
	४.२ ख संघीयताको स्वरुप	८७
	४.२ ग प्रस्तावित संघीय राज्यहरू	८८
	४.२ घ जातीय पहिचान सहित मगरहरूको राज्यमा सहभागिता	९४
	४.२ ङ संघीयता र स्थानीय स्वायत्तता	९५
	४.२ च नेपालमा संघीयताका सबल र दुर्वल पक्ष	९८

परिच्छेद : पाँच

निष्कर्ष **(१०२-१०७)**

अनुसूचीहरू (१०८-१२२)

अनुसूची - १ प्रश्नावली फाराम (१०८-११०)

अनुसूची - २ तालिकाहरु (१११-१२२)

सन्दर्भ सूची **(१२३-१२८)**

तालिका सूची

तालिका	विवरण	पृष्ठ
तालिका नं. १	तनहुँ जिल्लाका विभिन्न गा.वि.स.मा मगरहरूको जनसंख्या	२६-२८
तालिका नं. २	जातीय आधारमा सर्वेक्षणमा सहभागीहरु	७८
तालिका नं. ३	उमेर समुह आधारमा सर्वेक्षणमा सहभागीहरू	७९
तालिका नं. ४	शैक्षिक स्थितिको आधारमा सर्वेक्षणमा सहभागीहरू	८०
तालिका नं. ५	पेशागत आधारमा सर्वेक्षणमा सहभागीहरू	८१
तालिका नं. ६	धर्मका आधारमा सर्वेक्षणमा सहभागीहरू	८२
तालिका नं. ७	लिङ्गका आधारमा सर्वेक्षणमा सहभागीहरू	८३
तालिका नं. ८	संघीयता भन्नाले के बुझ्नु हुन्छ ?	८५
तालिका नं. ९	नेपालमा संघीयताको बारेमा यहाँको विचार के छ ?	८५
तालिका नं. १०	नेपालमा संघीयता किन चाहिन्छ ?	८६
तालिका नं. ११	तपाईंको विचारमा कस्तो प्रकारको संघीयता नेपालमा उपयुक्त छ ?	८७
तालिका नं. १२	प्रस्तावित मगराँत राज्यको वस्तुस्थिति	९१
तालिका नं. १३	तपाईको क्षेत्र कुन प्रस्तावित प्रदेश अन्तर्गत पर्दछ ?	९२
तालिका नं. १४	उक्त प्रस्तावित प्रदेश कस्तो लाग्छ ?	९३
तालिका नं. १५	मगर जातिको जातीय पहिचान र राज्यमा सहभागिता कसरी बढ्दछ ?	९४
तालिका नं. १६	संघीयताभित्र स्थानीय स्वायत्तता चाहिन्छ या चाहिँदैन ?	९६

ग्राफ चार्ट सूची

चित्र नं	विवरण	पृष्ठ
चित्र नं. १	जातीय आधारमा सर्वेक्षणमा सहभागीहरु	७९
चित्र नं. २	उमेर समुह आधारमा सर्वेक्षणमा सहभागीहरू	८०
चित्र नं. ३	शैक्षिक स्थितिको आधारमा सर्वेक्षणमा सहभागीहरू	८१
चित्र नं. ४	पेशागत आधारमा सर्वेक्षणमा सहभागीहरू	८२
चित्र नं. ५	धर्मका आधारमा सर्वेक्षणमा सहभागीहरू	८३
चित्र नं. ६	लिङ्गका आधारमा सर्वेक्षणमा सहभागीहरू	८४
चित्र नं. ७	तपाईंको विचारमा कस्तो प्रकारको संघीयता नेपालमा उपयुक्त छ ?	८७
चित्र नं. ८	मगर जातिको जातीय पहिचान र राज्यमा सहभागिता कसरी बढ्दछ ?	९५
चित्र नं. ९	संघीयताभित्र स्थानीय स्वायत्तता चाहिन्छ या चाहिँदैन ?	९७